

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

Навчально-науковий інститут педагогіки, психології,
підготовки фахівців вищої кваліфікації

**Кафедра педагогіки, професійної освіти та управління
освітніми закладами**

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчально-методичний посібник

Вінниця 2024

1

УДК 001.817:37(075.8)

DOI: [https://doi.org/10.31652/001.817:37\(075.8\)-1-350](https://doi.org/10.31652/001.817:37(075.8)-1-350)

Рекомендований до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №7 від 24.01.2024 р.)

Рецензенти:

Лук'янова Л.Б., директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;

Гриньова М.В., ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;

Кічук Я.В., ректор Ізмаїльського державного гуманітарного університету, доктор педагогічних наук, професор

Ф 29 **Методологія та організація науково-педагогічних досліджень** : навчально-методичний посібник для аспірантів галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальностей 011, 015 / упорядники: Гуревич Р.С., Фрицюк В.А., Вінниця : «Твори», 2024. 350 с.

У навчально-методичному посібнику «Методологія та організація науково-педагогічних досліджень» розглядаються теоретичні і практичні питання дослідно-пошукової та експериментальної роботи молодих науковців, які прагнуть здобути науковий ступінь доктора філософії за освітньо-науковими програмами галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальностями 011, 015. Також навчально-методичний посібник може бути корисним для аспірантів, які навчаються за спеціальностями 012, 013, 014, 017.

Для наукових керівників, здобувачів наукового ступеня доктора філософії, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

УДК 001.817:37(075.8)

© Фрицюк, Гуревич 2024

ПЕРЕДМОВА

PhD

Доктор філософії (лат. Philosophiæ Doctor, Ph.D., PhD) – науковий ступінь, що присуджується в багатьох країнах Заходу. Фактичним аналогом наукового ступеня «доктор філософії» в українській системі освіти є науковий ступінь «кандидат наук». Кваліфікаційною роботою здобувача наукового ступеня є докторська дисертація (англ. Ph.D. Thesis). Незважаючи на назву, у цей час науковий ступінь не має ніякого практичного відношення до філософії (тільки історичне) і присуджується майже в усіх наукових галузях, наприклад: доктор філософії в галузі літератури або доктор філософії в галузі фізики. Таке положення пов'язане з традиціями, що йдуть від часів середньовічних університетів, стандартна структура яких звичайно допускала наявність факультетів філософії, юриспруденції, теології й медицини. Тому, крім наукового ступеня доктора філософії є й обмежена низка інших докторських ступенів того самого рангу; лікарям присуджується науковий ступінь доктор медицини, юристам – доктор права, богословам – доктор богослів'я, а всім іншим – доктор філософії.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою

теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

У рамках Болонського процесу, що передбачає трирівневу систему вищої освіти (бакалавр-магістр-доктор), було визначено перелік компетентностей для третього рівня, які необхідно засвоїти для того, щоб отримати науковий ступінь доктора філософії. Цей перелік ґрунтується на Дублінських дескрипторах, покладених в основу Європейської рамки кваліфікацій. Відповідно до нього, науковий ступінь доктора філософії може бути присуджений фахівцям, які:

- проявили систематичне розуміння своєї дослідницької галузі і майстерне володіння навичками та методами досліджень у цій галузі;
- продемонстрували здатність започатковувати, планувати, реалізовувати та корегувати послідовний процес ґрунтовного наукового дослідження, дотримуючись належної академічної доброчесності;
- зробили науковий внесок, провівши оригінальне дослідження, яке забезпечило приріст знань завдяки істотному обсягу праці і частина якого заслуговує на публікацію у національних або міжнародних рецензованих виданнях;
- є здатними до критичного аналізу, оцінки та синтезу нових та складних ідей;
- можуть спілкуватися з колегами, ширшою науковою спільнотою та суспільством в цілому у питаннях, що стосуються сфери його експертних знань;

- дають підстави очікувати від них здатності в рамках академічного та професійного контексту сприяти технологічному, суспільному чи культурному поступу в суспільстві, заснованому на знаннях.

Для оволодіння методологією, методикою і методами організації науково-педагогічних досліджень аспіранти вивчають відповідні навчальні дисципліни («Розробка дисертаційного проєкту», «Філософські засади та методологія наукового дослідження», «Організація і методика написання докторської (PhD) дисертації з професійної освіти», «Методи математичної статистики в обробленні результатів наукових досліджень»).

Предметом вивчення навчальної дисципліни, розробленої згідно ОНП («Розробка дисертаційного проєкту» та інші назви), що вивчають аспіранти спеціальності 011, 014, 015 є організація дослідницької їхньої діяльності щодо підготовки й написання докторської (Ph.D) дисертації, публікації результатів наукових досліджень, оформлення посилань на першоджерела і цитування.

Метою викладання, зокрема, навчальної дисципліни «Розробка дисертаційного проєкту» є формування спеціальної (дослідницької) компетентності: здатності до реалізації наукового дослідження в галузі педагогіки; методичне і організаційне забезпечення підготовки дисертаційного проєкту, а також формування компетенцій, пов'язаних з ефективним плануванням наукової роботи під час написання дисертації.

Завданням вивчення дисципліни «Розробка дисертаційного проєкту» є такі: оволодіння основами сучасних досліджень в галузі педагогіки; ознайомлення з джерелами й умовами дослідницького пошуку в педагогіці; оволодіння методологічними принципами реалізації досліджень; опанування логікою наукового дослідження з педагогіки; оволодіння методами реалізації дослідження

(теоретичними, емпіричними, соціологічними, математичної статистики, зведення й обробки результатів).

У результаті вивчення дисципліни «Розробка дисертаційного проєкту» аспіранти мають набути таких загальних компетентностей: здатність до критичного мислення, аналізу, синтезу, оцінки, порівняння педагогічних явищ і процесів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків; здатність до постановки проблем, генерування нових ідей (креативності) і розв'язання науково-дослідницьких і професійно-педагогічних завдань, розробки та управління науковими проєктами; здатність до організації та проведення комплексних наукових досліджень на основі системного підходу і застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; здатність дотримуватись норм наукової етики, моральних цінностей, правил академічної доброчесності в наукових дослідженнях і педагогічній діяльності; здатність до самоменеджменту та самовдосконалення, планування і здійснення безперервного особистісно-професійного саморозвитку.

Також у результаті вивчення дисципліни «Розробка дисертаційного проєкту» аспіранти мають набути таких фахових компетентностей:

- володіння знаннями про основні педагогічні проблеми, підходи, концепції, технології і методики, історію розвитку та сучасний стан наукових знань у галузі освіти, володіння термінологією з досліджуваного наукового напрямку;

- здатність до пошуку, критичного аналізу та інтерпретації даних для наукових досліджень і практичної діяльності в галузі освіти;

- здатність з використанням сучасного методо-логічного інструментарію планувати та проводити дослідження, які забезпечують одержання нових наукових результатів у галузі освіти, розширення та переоцінки наявних знань і професійної практики;

- здатність генерувати й обґрунтовувати нові ідеї у галузі освіти, формулювати гіпотези й визначати оптимальні стратегії проведення наукових досліджень, розробляти науково-методичні рекомендації щодо впровадження одержаних результатів;

- здатність інтерпретувати та презентувати результати наукових пошуків у галузі освіти, оцінювати межі та перспективи їх застосування, публічно захищати результати дисертаційного дослідження.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Розробка дисертаційного проєкту» аспіранти мають навчитися:

- орієнтуватися в основних концепціях, теоріях і питаннях філософії та методології науки, аналізувати актуальні проблеми і тенденції розвитку науки, суспільства та освіти;

- володіти методологією наукового пізнання та новітніми методами наукових досліджень, уміти здійснювати огляд, критичний аналіз і узагальнення наукових поглядів і емпіричних результатів у галузі дослідження, обґрунтовувати і формулювати власну наукову позицію;

- планувати, організовувати і здійснювати наукові дослідження в галузі освіти; формулювати наукові гіпотези і завдання, обирати адекватні теоретичні й емпіричні методи дослідження; оцінювати реалізацію етапів експериментальної роботи з використанням сучасних цифрових технологій; здійснювати якісний і кількісний аналіз емпіричних даних з використанням методів математичної статистики; уміти формулювати висновки й узагальнення, визначати перспективи подальших досліджень;

- здійснювати пошук, інтерпретацію, критичний аналіз і узагальнення наукової інформації в галузі освіти;

- дотримуватись в освітній та науковій діяльності норм професійної етики та академічної доброчесності, оцінювати морально-етичні аспекти наукових досліджень, організовувати конструктивну міжособистісну взаємодію з

суб'єктами професійної і дослідницької діяльності на засадах діалогу, партнерства та взаємної поваги;

- застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні (цифрові) технології у викладацькій і науково-дослідницькій діяльності; використовувати універсальні та спеціалізовані інформаційні ресурси, сучасні програмні засоби та пошукові технології для роботи з науковими джерелами і базами даних.

Метою вивчення дисципліни «Організація і методика написання докторської (PhD) дисертації з професійної освіти» є формування в здобувачів вищої освіти цілісного уявлення щодо методики виконання та презентації наукових досліджень з професійної освіти; забезпечення здатності виконувати оригінальні дослідження на засадах академічної доброчесності; організації попереднього розгляду дисертації та її захисту.

Зміст навчального курсу дає можливість сформулювати в здобувачів з вищою освітою за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти (доктор філософії) системне уявлення про організацію наукової діяльності в Україні; вимоги до оформлення дисертації, технологію та організацію роботи над дисертацією; особливості ознайомлення наукової громадськості з результатами досліджень та організації попереднього розгляду дисертації (фахового семінару) і публічного захисту дисертаційної роботи.

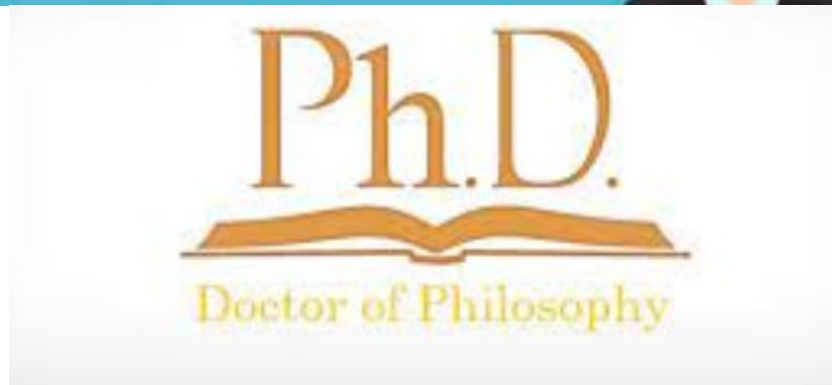
Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Організація і методика написання докторської (PhD) дисертації з професійної освіти» є розвиток загальних і фахових компетентностей для здійснення науково-дослідної діяльності, аналітичної роботи, вдосконалення навичок представлення власних наукових результатів, аналізу доповідей інших науковців щодо нових результатів, концепцій і теорій; формування комплексного уявлення про етапи підготовки та публічного захисту дисертації, методи

наукового дослідження та особливостях їхнього застосування в професійній освіті.

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Організація і методика написання докторської (PhD) дисертації з професійної освіти» здобувачі вивчать теми, що стосуються цифрової трансформації наукової та освітньої діяльності; особливостей організації наукової діяльності в Україні; вимог до оформлення дисертації; технології та організації роботи над дисертацією; ознайомлення наукової громадськості з результатами досліджень; організації попереднього розгляду дисертації та її захисту.

Навчально-методичний посібник «Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень» складається з таких змістових розділів:

1. Методологічні засади та категоріальний апарат педагогічного дослідження.
2. Методи педагогічного дослідження. Методи математичної обробки результатів.
3. Організація роботи над дисертацією.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕМА 1. НОРМАТИВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИСУДЖЕННЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

1.1. Деякі аспекти історії щодо присудження наукових ступенів та досвіду інших держав

Історичні витoki присудження наукових ступенів сягають середньовічних та ренесансних традицій, які висунули Болонью на передній край освітніх закладів тогочасної Європи.

З моменту публічного захисту дисертації в університеті м. Болонья 1130 року започаткована традиція присудження наукового ступеня доктора. З культури середньовічної Європи вийшла сучасна загальноживана термінологія в цій галузі, яка формувалася століттями. Слово «доктор» походить від лат. *docere* – учу, поясню та грецьк. *δοκέω* – вважаю, думаю. Спочатку це були фахівці з двох галузей права:

doctor legum – доктор цивільного права;

doctor canonum – доктор церковного права.

Згодом з'явилися – доктор медицини, доктор теології та доктор філософії.

Наукові ступені у Середньовічній Європі виникли в університетах (*Universitas*), в системі існування яких передбачалося проведення публічних виступів, диспутів, семінарів, дискусій тощо. У ті часи з метою створення, поширення та збереження нових знань було важливим, щоб науковий ступінь був присуджений саме університетом. Це надавало особі особливий статус, позначало ранг члена університетської спільноти, а досвідченість стала чинником набуття привілейованого місця в суспільстві.

Не варто вважати, що Україна на той час не мала досвіду університетської освіти в європейському розумінні. Ще до заснування Києво-Могилянської колегії значна кількість талановитих українців (русинів) навчалася в університетах Парижа, Болоньї, Праги, Аррасу тощо. В аудиторіях середньовічних університетів українська молодь з'явилася майже відразу після їх заснування. Так, в університеті Сорбонни вже з 1357 року зустрічаються українці – не лише студенти, але й доктори наук. Збереглися відомості про Петра Кордована – студента у 1369 році та про Івана з Рутенії (Johannes de Ruthenia), який 1391 року одержав докторський ступінь. У XV столітті докторський ступінь Сорбонни одержали «Бенедикт Сервінус рутенської нації» та «Іван Тинкевич рутенської нації з Києва». З XVI століття в списках студентів неодноразово можна зустріти інформацію «з України», хоча націю і далі називають «рутенською». У Сорбонні навчався і Петро Могила.

У 70–80-х роках XVI століття навчальні заклади були утворені в Острозі та у Львові. Проте, в Острозькій академії наукових ступенів не присуджували через відсутність в ній курсу богослов'я, що не давало можливості називатися університетом. Києво-Могилянська академія не мала статусу університету і тому не мала права присудження наукових ступенів. Уперше університетом на українських землях став навчальний заклад у Львові. А у 1875 році був заснований Чернівецький університет (Alma mater Francisco-Josefina).

Як бачимо, у процесі формування університетської освіти виробилася система наукових ступенів, яку прийняли усі університети світу. В середньовічних університетах Західної Європи XII–XIII ст. справа возведення в науковий ступінь належала до внутрішньої компетенції наукової спільноти, визначалася здебільшого звичаями та традиціями, а також (достатньо рідко) писаними корпоративними нормами. Влада цю діяльність не регулювала, однак, надавала навчальним

зкладам «титул» або «гідність» університету, що мало наслідком і право присуджувати наукові ступені.

Поширення на європейському просторі первинних (Болонських, Паризьких) норм і практики атестації науковців збігається у часі із загальноісторичним процесом одержавлення суспільного життя, який не міг не охопити сфери виробництва та поширення знань. Держава взяла на себе зобов'язання щодо підтримки наукових розвідок та нормативного врегулювання відповідних вимог і процедур.

У Великобританії за результатами виконаних дослідницьких проектів присуджують ступінь Doctor Philosophy (Ph.D) без зазначення галузі, в якій проводилися дослідження і захищалася дисертація.

У Німеччині ступінь доктора наук (Doctor, Ph.D) присуджують після успішного захисту дисертації лише в університетах. За результатами підготовки габілітації видається державний диплом доктора наук (Doctor-Halibitation).

У Франції є доктор третього циклу (doctoral de troisieme cycle) чи доктор галузі наук (diplome d'etudes approfondies). Присудження докторського ступеня належить до компетенції університетів, а також акредитованих дослідних центрів. Підготовка доктора галузі наук здійснюється під час навчання за програмами третього циклу – у докторантурах. Варто зазначити, що навчання в докторантурах, вимоги до претендентів, процедуру захисту, а також права на одержання диплома доктора габілітації у Франції регулюється централізовано державою в особі Міністерства вищої освіти і досліджень. Воно ж визначає список університетів і науково-дослідних центрів, що мають право на підготовку докторантів і проведення захистів докторських дисертацій.

Атестація наукових кадрів в Італії повністю зорієнтована на обслуговування університетів, а загалом – лише

державного сектору зайнятості. Цим пояснюються високі вимоги до претендентів.

За аналогією із західною моделлю системи атестації наукових кадрів у Молдові присуджують два наукові ступені: доктор і доктор-габілітат.

У Республіці Польща науковими ступенями є доктор і доктор ґабілітований. Розрізняють їх з певної галузі та з мистецтва. Присуджуються наукові ступені в «інституціях», що одержують на те дозвіл Центральної Комісії відповідно до кадрового наукового забезпечення. Рішення про присудження наукового ступеня затверджується Центральною Комісією і набирає чинності з моменту затвердження.

Отже, моделі атестації наукових кадрів різних держав попри свої розбіжності мають багато спільного. Це такі:

- прилюдний захист особою спеціально підготовленої наукової праці – дисертації;
- наявність наукового доробку та новизна наукових результатів;
- знання та вміння особи, яка претендує на здобуття наукового ступеня;
- провідна роль наукового осередку;
- виконання експертних дій у різних формах;
- у тій чи іншій мірі державне регулювання.

Важливою тенденцією є те, що особа, яка пройшла докторат, своїми дослідженнями і конкретними проєктами має засвідчити свій високий професіоналізм.

1.2. Нормативне врегулювання присудження ступеня доктора філософії

Акти Кабінету Міністрів України

Порядок проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затверджений постановою

Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (далі – Прядок № 167), яким встановлено вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, врегульовано утворення спеціалізованих вчених рад закладів вищої освіти (наукових установ) та скасування їх рішень.

Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 979 внесено зміни до Порядку № 167 і врегульовано питання:

- уточнення дати, до якої планується проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії;
- наукових публікацій, які розкривають основний зміст дисертації;
- удосконалення процедури проведення попередньої експертизи дисертації здобувача ступеня доктора філософії;
- можливості проведення засідання ради з використанням засобів відеозв'язку в режимі реального часу;
- уточнення суб'єктів, до яких передається примірник дисертації.

На рисунку 1 показано ступені вищої освіти, наукові ступені. Науковий ступінь доктора філософії здобувають на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти.

Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 608 внесено зміни до Порядку № 167 щодо:

- розв'язання проблеми приведення актів Кабінету Міністрів України у відповідність до Закону України від 30 березня 2021 року № 1369-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання окремих питань присудження наукових ступенів та ліцензування освітньої діяльності»;

- організації роботи суб'єктів атестації наукових кадрів.

Цією постановою затверджено іншу назву Порядку проведення експерименту і встановлено, що присудження ступеня доктора філософії відповідно до затвердженого цією постановою *Тимчасового порядку присудження ступеня*

доктора філософії має відбуватися з 1 липня до 31 грудня 2021 року.

Рис. 1. Ступені вищої освіти. Наукові ступені (Джерело: Медвідь В.Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)

Прийняття цієї постанови дало змогу зняти соціальну напругу і забезпечити безперервність присудження ступеня доктора філософії здобувачам та одержання ними відповідних дипломів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 затверджено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (далі – перелік № 266), що передбачено пунктом 7 частини першої статті 13 Закону України «Про вищу освіту».

Відомчі нормативно-правові акти

Наказ Міністерства освіти і науки України від 22 квітня 2019 року № 533 «Про затвердження форм документів атестаційної справи здобувача ступеня доктора філософії», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 8 травня 2019 р. за № 474/33445.

Відповідно до пункту 27 Порядку № 167, затверджено форми таких документів атестаційної справи здобувача ступеня доктора філософії:

- обкладинки атестаційної справи здобувача;
- супровідного листа;
- рішення ради про присудження ступеня доктора філософії;
- реєстраційної картки присутності голови та членів ради.

Наказ Міністерства освіти і науки Україно від 31 травня 2019 року № 759 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19 червня 2019 р. за № 640/33611.

Відповідно до пункту 10 Порядку № 167, дисертації здобувачів, які здобувають ступінь доктора філософії відповідно до Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, оформлюються відповідно до Вимог до оформлення дисертації, затверджених наказом від 12 січня 2017 року № 40, а обсяг дисертації може встановлюватися освітньо-науковою програмою закладу вищої освіти (наукової установи) відповідно до специфіки відповідної галузі знань та/або спеціальності.

Наказ Міністерства освіти і науки Україно від 25 січня 2021 року № 102 «Про затвердження форм документів про вищу освіту (наукові ступені) а додатка до них, зразка академічної довідки», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 січня 2021 р. за № 122/35744.

Відповідно до пункту 8 частини першої статті 13 Закону України «Про вищу освіту», затверджено, зокрема:

- форму диплома доктора філософії;
- форму додатка до диплома європейського зразка;
- зразок академічної довідки.

Наказом Міністерства освіти і науки Україно від 1 лютого 2021 року № 132 «Про внесення змін до наказу Міністерства

освіти і науки України від 25 січня 2021 року № 102», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 16 лютого 2021 р. за № 199/35821, зразок академічної довідки викладено у новій редакції.

Таблиця відповідності Переліку наукових спеціальностей, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1057, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2011 року за № 1133/19871 (Перелік 2011), та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Перелік 2015), яка затверджена пунктом 3 наказу Міністерства освіти і науки України від 6 листопада 2015 року № 1151 «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25 листопада 2015 р. за № 1460/27905.

Рис. 2. Ступені вищої освіти. Наукові ступені (Джерело: Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)

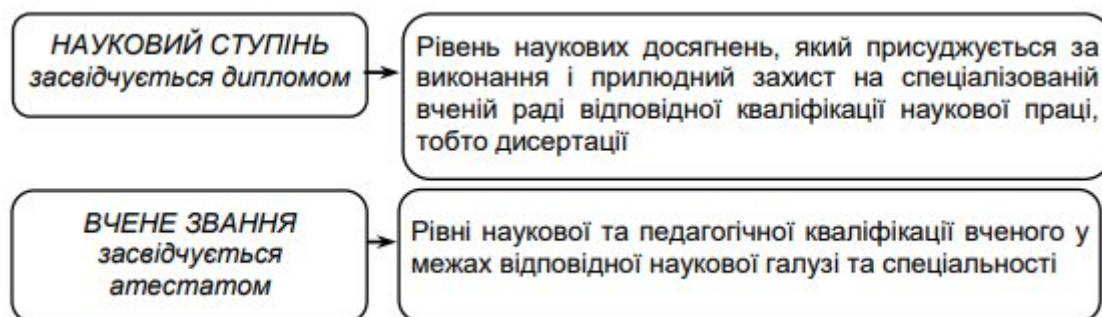
Розробки інструктивно-методичного, інформаційного характеру

Інструктивний лист від 31 липня 2019 року № 1/9-492 «Про окремі питання реалізації Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» щодо подання документів до МОН.

Інструктивний лист від 30 жовтня 2019 року № 1/11-9518 «Щодо застосування наказу Міністерства освіти і науки України від 23 вересня 2021 року № 1220 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» про застосування нормативно-правових актів з опублікування наукових результатів дисертації, зокрема для здобувачів ступеня доктора філософії.

На рисунку 2 видно, що доктор філософії – це перший науковий ступінь.

Відмінність між науковим ступенем і вченим званням показано на рисунку 3.

Рис. 3. Наукові ступені. Вчені звання (Джерело: Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556- VII система забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості)

оцінюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, окрім іншого, має:

- розробляти вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляти порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) та подавати його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;

- розробляти положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад (спеціалізованих рад з присудження ступеня доктора мистецтва) та подавати його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, акредитувати спеціалізовані вчені ради (спеціалізовані ради з присудження ступеня доктора мистецтва) та контролювати їх діяльність.

*Про постанову
Кабінету Міністрів України
від 19 травня 2023 року № 502*

1 січня 2024 року набирає чинності Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань підготовки та атестації здобувачів наукових ступенів», та зміни до Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. З огляду на виключення пункту 12 з Порядку № 44 та заміни навчального навантаження на навантаження у межах норм часу наукової роботи для наукових керівників та наукових консультантів

викликало неоднозначну реакцію учасників підготовки здобувачів ступеня доктора філософії. У зв'язку з цим, МОН повідомляє таке.

1. Згідно з Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» аспірант – це вчений, який проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження у рамках підготовки в аспірантурі у закладі вищої освіти/науковій установі для здобуття ступеня доктора філософії.

Законом України «Про вищу освіту» визначено, що:

- аспірант – це особа, зарахована до закладу вищої освіти (наукової установи) для здобуття ступеня доктора філософії/доктора мистецтва;

- ступінь доктора філософії присуджується разовою спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи за результатами успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вченій раді;

- здобувач вищої освіти – це особа, яка навчається у закладі вищої освіти на певному рівні вищої освіти з метою здобуття відповідного ступеня і кваліфікації.

Необхідно зазначити, що відповідно до пункту 10 Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, аспіранти і докторанти проводять наукові дослідження згідно з індивідуальним планом наукової роботи, в якому визначаються зміст, строки виконання та обсяг наукових робіт, а також запланований строк захисту дисертації протягом строку підготовки в аспірантурі та докторантурі, а відповідно до пункту 25 цього Порядку аспірант зобов'язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші

компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та/або практичне значення, та захистити дисертацію протягом строку навчання в аспірантурі.

У цій частині нова редакція Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) приведено у відповідність до чинного законодавства.

2. Згідно з абзацом п'ятим частини першої та пунктом 4 частини другої статті 5 Закону України «Про вищу освіту» третій (освітньо-науковий) рівень віднесено до рівнів вищої освіти, а ступінь доктора філософії віднесено до ступенів вищої освіти. У зв'язку з цим, на здобувачів ступеня доктора філософії поширюється принцип здобуття вищої освіти: навчання, підготовка дипломної роботи, її захист, отримання диплома про вищу освіту. Саме цей задекларований Законом України «Про вищу освіту» принцип був закладений у первинній редакції Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) та відновлений постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502.

3. Дія постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 502 поширюватиметься на здобувачів ступеня доктора філософії, підготовка яких завершуватиметься з 2024 року. Особи, яких було відраховано із закладу вищої освіти у зв'язку із завершенням навчання за відповідною освітньо-науковою програмою без захисту дисертації у попередніх роках, можуть вступити до закладу вищої освіти (наукової установи) з метою підготовки в аспірантурі /поза аспірантурою повторно, доопрацювати дисертацію або

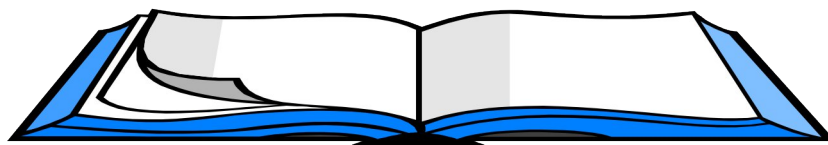
наукові публікації за її темою і скористатися правом дострокового захисту дисертації.

Особи, яких було відраховано із закладу вищої освіти (наукової установи) у 2022-2023 роках, можуть скористатися умовами пункту 12 Порядку № 44 та звернутися до вченої ради закладу вищої освіти (наукової установи), в якому вони виконали акредитовану освітньо-наукову програму, з письмовою заявою про утворення разової ради. Інформацію про утворення такої разової ради необхідно внести до інформаційної системи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти не пізніше 31 грудня 2023 року.

4. Відповідно до абзацу третього частини шостої статті 5 Закону України «Про вищу освіту» нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі становить чотири роки.

Стаття 46 Закону України «Про вищу освіту» передбачає право здобувача вищої освіти на перерву у навчанні у зв'язку з обставинами, які унеможливають виконання освітньої (наукової) програми (за станом здоров'я, призовом на строкову військову службу у разі втрати права на відстрочку від неї, сімейними обставинами тощо).

Наведені правові норми свідчать про те, що загальний строк, протягом якого здобувач ступеня доктора філософії може підготувати та захистити дисертацію, складається з нормативного строку підготовки та строку академічної відпустки. Інших додаткових строків Законом не передбачено.

ТЕМА 2. ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Наука як система знань про закономірності розвитку. Визначення науки, її значущість для людства

Кожна людина з раннього дитинства і до зрілості проходить свій власний шлях розвитку. Найбільш загальним й таким, що об'єднує усі ці індивідуальні шляхи розвитку людей є те, що це шлях від незнання до знання. Крім того, увесь шлях розвитку людини як *homo sapiens* та людства в цілому також становить рух від незнання до знання. Щоправда, між знаннями окремої людини та людства в цілому варто відзначити й суттєву різницю: дитина до трирічного віку опановує близько половини тієї інформації, яку вона одержує впродовж життя; а обсяг інформації, якою володіє людство, подвоюється в середньому кожні 10 років. Отже, постає питання, як саме одержують та примножують знання. Будь-яке суспільство – від сім'ї до людства в цілому – володіє свідомістю, що проявляється у різних формах: колективний досвід, мораль, релігія, мистецтво тощо. Та однією з найважливіших форм суспільної свідомості є наука. Саме наука і є джерелом нового знання.

Проте варто пам'ятати, що не всі знання можна розглядати як наукові. Не є науковими ті знання, які людина одержує лише на основі простого спостереження. Також не є науковим знанням повсякденний або життєвий досвід, знання, що одержані шляхом простого спостереження і практичної діяльності, у результаті опису фактів і процесів лише з зовнішньої сторони. Вони важливі в житті людини, але не розкривають сутності явищ, взаємозв'язку між ними, що дали б змогу пояснити принципи виникнення процесу, явища та їх подальший розвиток. Наукове знання починається лише тоді, коли за сукупністю фактів усвідомлюється закономірність – загальний і необхідний

зв'язок між частинами явища, що дає змогу пояснити, чому дане явище відбувається саме так, а не інакше.

Наука – це соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично-систематизованих знань про дійсність. Наука – це сукупність знань, що приведені в систему. Наука йде шляхом: збирання фактів; вивчення фактів; розкриття зв'язків і відносин між фактами; установлення закономірностей (або законів); створення теорії, що пояснює «старі» факти і прогнозує «нові» (приклад: астрономія, де відбувається відкриття нових планет або супутників тощо).

Метою науки є пізнання законів природи і суспільства, відповідний вплив на природу й одержання корисних суспільству результатів.

Століттями і тисячоліттями досвід накопичувався, певним чином узагальнювався і передавався наступним поколінням. Механізм наслідування накопичених відомостей поступово вдосконалювався за рахунок встановлення певних обрядів, традицій, а потім – і писемності. Так виникла історично перша форма науки (наука античного світу), предмет вивчення якої становила вся природа в цілому. Первісно створена (антична) наука ще не ділилася на окремі відокремлені галузі і мала риси натурфілософії.

Багато хто думає, що справжній учений – це людина, яка замість того, щоб дивуватися і радіти світу, копітко займається його серйозним вивченням. Це найперша помилка. Ще Аристотель стверджував, що наука починається з подиву. Без цього почуття неможливе пізнання. Подумайте, відкрив би Ісаак Ньютон закон гравітації, якщо б не здивувався падінню яблука? У нього могло б бути безліч відмовок. Наприклад, можна проявити байдужість і сказати, що яблука падали завжди і будуть падати (побутове мислення). Можна сказати, що яблука падають тому, що цього хоче Бог, і поставити на цьому крапку (релігійне мислення). Можна також сказати, що

яблука падають, тому що земля потребує цього (міфологічне мислення). І, нарешті, можна захоплюватися самим фактом або процесом, але не звертати увагу на його причини (художнє мислення).

Чому ж здивувався Ісаак Ньютон? Згадаймо вислів великого Платона: «Я знаю, що я нічого не знаю». Ось він, – перший ключ до дверей науки: щире здивування своїм незнанням. Більшість людей думають, що наука, а точніше науковий процес, – це коли вчений старанно збирає факти (спостерігає, проводить експерименти), а потім ретельно їх збагачує, в результаті чого одержує теорію. Це друга помилка. Процес наукового пошуку здійснюється шляхом перевірки наукових гіпотез (метод дедукції), а не шляхом збирання фактів (метод індукції). Саме тому, щоб робота була результативною, необхідно спочатку сформулювати теорію, що складається з набору гіпотез, щоб потім перевіряти ці гіпотези. Зауважимо, гіпотези не потрібно прагнути підтвердити, їх потрібно прагнути перевірити. Підтверджуючи гіпотезу, ви одержуєте тільки один результат, спростовуючи її – скільки завгодно альтернативних гіпотез. Ось він, – другий ключ до науки: критична установка, бажання перевірити теорію.

Основні ознаки і функції науки показано на рисунку 4.

Предметом науки є самі знання, їх генезис, способи одержання і практичного застосування. Виникнення науки в Європі сягає VI-V століття до н.е. Одним з головних ареалів її виникнення була Давня Греція. Окремі елементи наукових знань були наявні і в більш давньому суспільстві, але вони мали розрізнений характер.

Процес руху людської думки від незнання до знання називають пізнанням, в основі якого лежить відбиття і відтворення у свідомості людини об'єктивної дійсності.

Рис. 4. Ознаки і функції науки (Джерело: Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)

Пізнання – це взаємодія суб'єкта й об'єкта, результатом якого є нове знання про світ. Процес пізнання ґрунтується на емпіричних і теоретичних знаннях, що перебувають у тісній взаємодії. Наукове пізнання – це дослідження, що характерне своїми особливими цілями і задачами, методами одержання і перевірки нових знань. Воно виявляє сутність явищ, розкриває закони їх існування та розвитку, тим самим указуючи практиці можливості, шляхи і способи впливу на ці явища та зміни згідно з їхньою об'єктивною природою. Наукове пізнання є теоретичною основою для вирішення практичних проблем людства. Основою і рушійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення. Теоретичні знання створюють надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності.

Головна функція наукової діяльності – шлях пізнання, що визначається від живого споглядання до абстрактного мислення і від останнього – до практики.

Критеріями науковості, які відрізняють науку від інших форм пізнання, є такі: істинність; проблемність; предметність; обґрунтованість; об'єктивність; можливість інтерсуб'єктивної перевірки; системність; раціональність.

Основні ознаки науки: наявність систематизованих знань (ідей, теорій, концепцій, законів, принципів, гіпотез, основних понять, фактів); наявність наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження; практична значущість процесу, що вивчається. Знання зводяться до відповідей на декілька запитань, які дещо умовно можна сформулювати так:

Що? Скільки? Чому? Яке? Як? – на ці запитання дає відповідь наука.

Що зробити? – це сфера практики. Відповіді на запитання зумовлюють безпосередні цілі науки – описування, пояснення і передбачення процесів та явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет її вивчення на основі законів, які вона відкриває, тобто у широкому значенні – теоретичне відтворення дійсності. Істинні знання є системою принципів, закономірностей.

Вихідною основою розуміння науки є сама наукова діяльність, наукова творчість, а також вивчення загальних та специфічних законів природи і суспільства. Наука, її історія, не можуть бути відокремленими від розвитку суспільства в цілому.

Наука характеризується своєю багатогранністю, тому визначення і тлумачення поняття «наука» розглядають у різних аспектах:

- наука є соціально значущою сферою людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність;

- наука є системою знань, тому що вона являє собою чітку систему понять і категорій, пов'язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів;

- наука також виступає і як форма суспільної свідомості – як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони та принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення їх;

- нарешті, наука є складовою частиною духовної культури людства, оскільки вона бере участь у формуванні та вихованні особистості.

Функція науки – виробництво і використання, систематизованих, об'єктивних знань про дійсність. Тобто пізнання об'єктивного світу, вивчення з метою можливого вдосконалення.

У розвиненому суспільстві важливою функцією науки є розвиток системи знань, які сприяють найраціональнійшій організації виробничих відносин та використанню виробничих сил в інтересах усіх членів суспільства.

Наука має конкретні функції:

- пізнавальну – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства;

- культурно-виховну – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;

- практичну – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва.

Об'єктом науки є пов'язані між собою форми руху матерії та особливості їх відображення у свідомості людей. На його основі визначають існування багатьох галузей знань, які об'єднуються у три великі блоки наук: логіко-математичні; природничі (фізика, хімія, біологія та ін.); суспільно-гуманітарні (історичні, філологічні та ін.).

Наукове дослідження є достатньо тривалим і складним процесом. Він починається з виникнення ідеї, а завершується доведенням правильності гіпотези і суджень.

Суттєвими пізнавальними елементами науки є: наукові ідеї, гіпотези, факти, засоби матеріалізації наукових ідей (книги, карти, графіки, креслення, таблиці тощо), методики і відповідні матеріальні засоби спостереження у процесі проведення експерименту, методи фіксації результатів дослідження тощо.

Символічні засоби науки утворюються за допомогою наукової термінології, наукової символіки, різноманітних форм «технічної мови» (графіки, таблиці тощо).

Наука як система знань має специфічну структуру і включає різні складові:

- *наукові закони* як відображення світу, його логіки. Закон є головним елементом науки і становить філософську категорію, що відображає істотні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відношення та залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, що впливають з їхньої сутності;

- *науковий факт* як основа для висновків і узагальнень; науковий факт є складовим елементом наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів; на підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони; наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і достовірність; новизна наукового факту свідчить про принципово новий, невідомий до цього часу предмет, явище або процес;

- *категорії* як найбільш загальні поняття; вони є важливим структурним елементом будь-якої науки, що відображають особливості предмета, змісту і методу науки;

- *принципи* (постулати, правила) як база для дотримання і узагальнення; принцип – основне вихідне положення теорії, вчення, науки, світогляду; якщо в основі теорії, як правило,

лежить одна наукова ідея, то принципів, що її виражають, може бути кілька (наприклад, в теорії навчання: принцип наочності, свідомості, активності, систематичності, послідовності тощо);

- *постулат* – вихідне положення, твердження, яке при побудові наукової теорії приймається без доведення;

- *правило* – умова, якої необхідно дотримуватись, виконуючи якусь дію; всі елементи науки систематизуються в теорії;

- *теорія* – система знань, що описує і пояснює сукупність явищ певної частки дійсності; теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень; у теорії ці результати впорядковуються, вписуються в струнку систему, об'єднану загальною ідеєю, уточнюються на основі введених до теорії абстракцій, ідеалізацій і принципів; теорія має бути евристичною, конструктивною і простою.

Класифікація наук

У змісті науки важливе місце відводиться її класифікації.

Класифікація (наук) – це впорядкована за певною ознакою їх система.

Нині на найвищому рівні класифікації галузі науки за співвідношенням із практикою поділяють на:

- фундаментальні науки, які безпосередньо не орієнтовані на отримання практичної користі;

- прикладні науки, спрямовані на безпосереднє практичне використання наукових результатів;

- науково-практичні розробки – здійснюються на системній основі з метою збільшення обсягу наукових знань, а також пошуку нових сфер застосування цих знань.

Розглянемо класифікацію залежно від предметної галузі вивчення науки. У сучасному наукознавстві виділяють два напрями наук: природничий і гуманітарний.

Таблиця відмінностей природничих та гуманітарних наук

Критерії відмінностей	Природничі науки	Гуманітарні науки
Об'єкт дослідження	Природа	Людина, суспільство
Провідна функція	Пояснення (істини доводяться)	Розуміння (істини тлумачаться)
Характер методології	Генералізуючий (узагальнюючий)	Індивідуалізуючий
Вплив цінностей	Малопомітний, неявний	Істотний, відкритий
Антропоцентризм	Виключений	Неминучий
Ідеологічне навантаження	Ідеологічний нейтралітет	Ідеологічна завантаженість
Взаємовідносини суб'єкта та об'єкта пізнання	Строго розділені	Частково збігаються
Кількісно-якісні характеристики	Переважання кількісних оцінок	Переважання якісних оцінок
Застосування експериментальних методів	Становить основу методології	Відсутнє
Характер об'єкта дослідження	а) матеріальний б) відносно стійкий	а) більше ідеальний, ніж матеріальний б) відносно мінливий

Предметною областю *природничого* напрямку науки є природні властивості, зв'язки і відношення речей, які мають зв'язок з людською культурою у вигляді природних наук, технічних винаходів і пристосувань, виробничих технологій тощо. До цього напрямку наук належать також економічні науки.

Предметною областю *гуманітарного* напрямку науки є явища, в яких представлені властивості, зв'язки і стосунки самих людей як істот; по-перше, соціальних (громадських), а по-друге, духовних, наділених розумом. У нього входять суспільні науки (філософія, соціологія, історія та ін.), а також релігія, мораль, право тощо.

Є багато інших критеріїв розрізнення гуманітарного та природничого знання. Систематизувати їх можна у вигляді зведеної таблиці відмінностей (табл. 1).

У класифікації наук виділяють також: галузі наук; підгалузі наук; напрями підготовки; спеціальності підготовки.

2.2. Основні ознаки наукового дослідження

Формою здійснення розвитку науки є наукове дослідження, тобто цілеспрямоване вивчення за допомогою наукових методів явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою одержання переконливо доведених і корисних для науки й практики рішень.

Наукове дослідження є основною формою здійснення і розвитку науки. Наукове дослідження – це особлива форма процесу пізнання, систематичне, цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формування знання про досліджуваний об'єкт.

Наукове дослідження – це складний і багатогранний процес, у якому поєднуються організаційні, технічні, економічні, правові та психологічні аспекти. Дослідження відрізняються за цільовим призначенням, джерелами фінансування і термінами проведення, вони потребують різного технічного, програмного, інформаційного та методичного забезпечення. Однак усім їм притаманні спільні методологічні підходи й універсальні послідовні процедури.

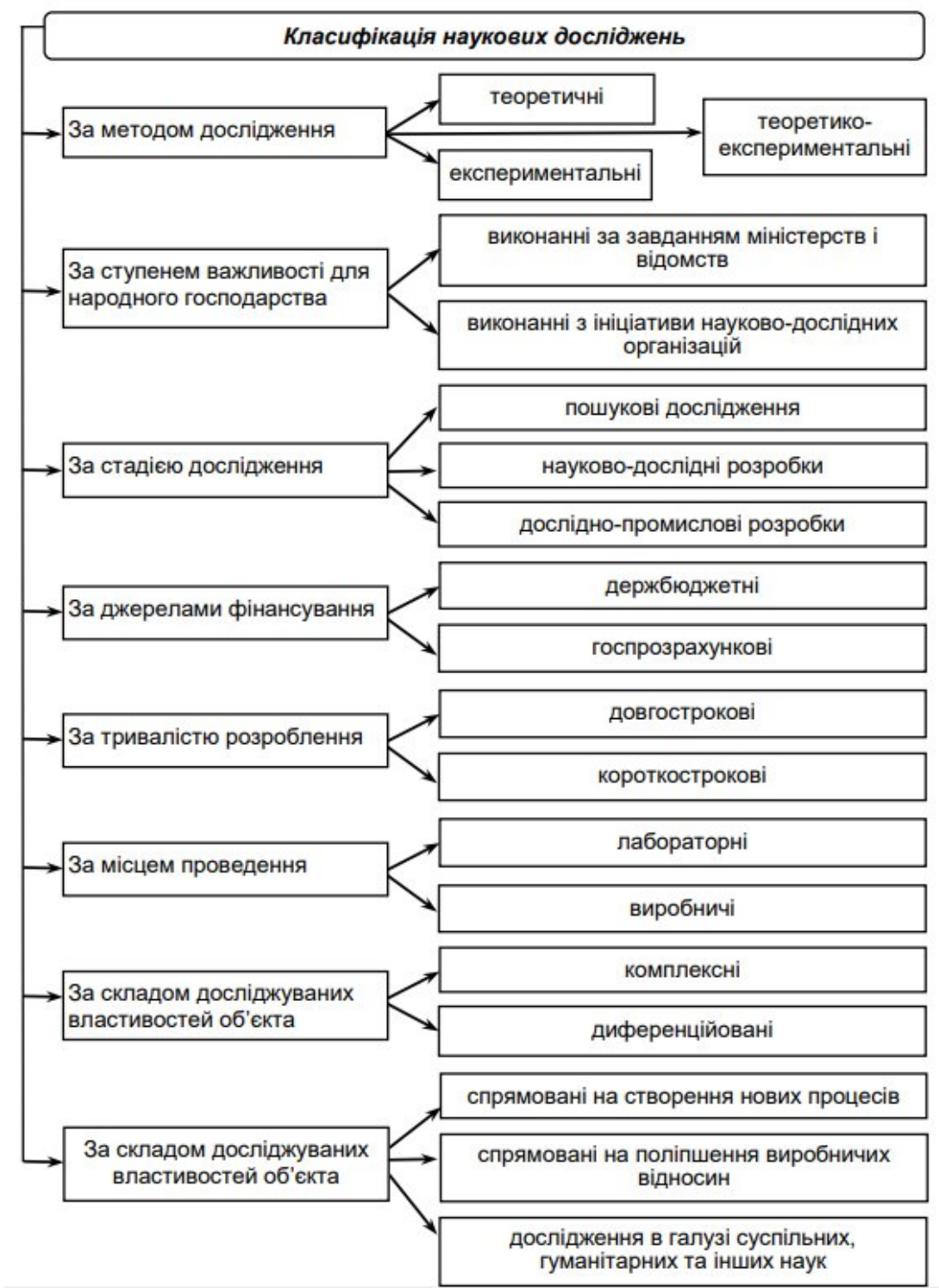
Є формальні ознаки, що дають змогу відрізнити наукове дослідження, зокрема й дисертаційне, від ненаукового.

Варто зазначити, що конкурентоздатність українських дисертацій на світовому рівні вибіркова: наші дисертаційні дослідження найчастіше є конкурентоздатними в галузі теоретичних наук (наприклад, у математиці, теоретичній фізиці, де не потрібні великі капіталовкладення в матеріали, обладнання тощо), але не конкурентоздатні в тих науках, де без таких капіталовкладень виконувати дослідження на сучасному рівні неможливо (наприклад, у медицині, біології, генетиці тощо). Частково відстають українські дисертаційні дослідження і в галузі гуманітарних наук, зокрема через відставання в застосуванні методів кількісного аналізу.

Можна назвати такі основні мотиви, що спонукають людей до захисту дисертацій:

- жадоба в одержанні нових знань, відкритті невідомого;
- потреба у встановленні істини;
- бажання прославитися;
- бажання одержати певний соціальний статус, зокрема зайняти певну посаду;
- бажання одержати додатковий фінансовий дохід;
- бажання робити так, як роблять колеги.

Зрозуміло, що перші два мотиви справді створюють сприятливі умови для проведення наукових пошуків. Решта мотивів таких умов не створюють, а замість них викликають бажання захистити дисертацію, незалежно від результатів,

Рис. 5. Класифікація наукових досліджень (Джерело: Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)

які були в ній отримані навіть за умови, якщо ці результати є ненауковими.

На рисунку 5 показано класифікацію наукових досліджень.

Отже, *наука* – це:

- пізнавальна діяльність людини, спрямована на отримання нових знань про реальний світ;
- результат цієї діяльності, тобто самі накопичені знання;
- соціальний інститут, тобто множини науковців і наукових організацій, в яких працюють ці науковці.

В іншому значенні наука – це множина узагальнених, систематизованих тверджень, які описують реальний світ, причому є стосовно цього світу або істинними, або ймовірно істинними, а також мають цінність для суспільної практики.

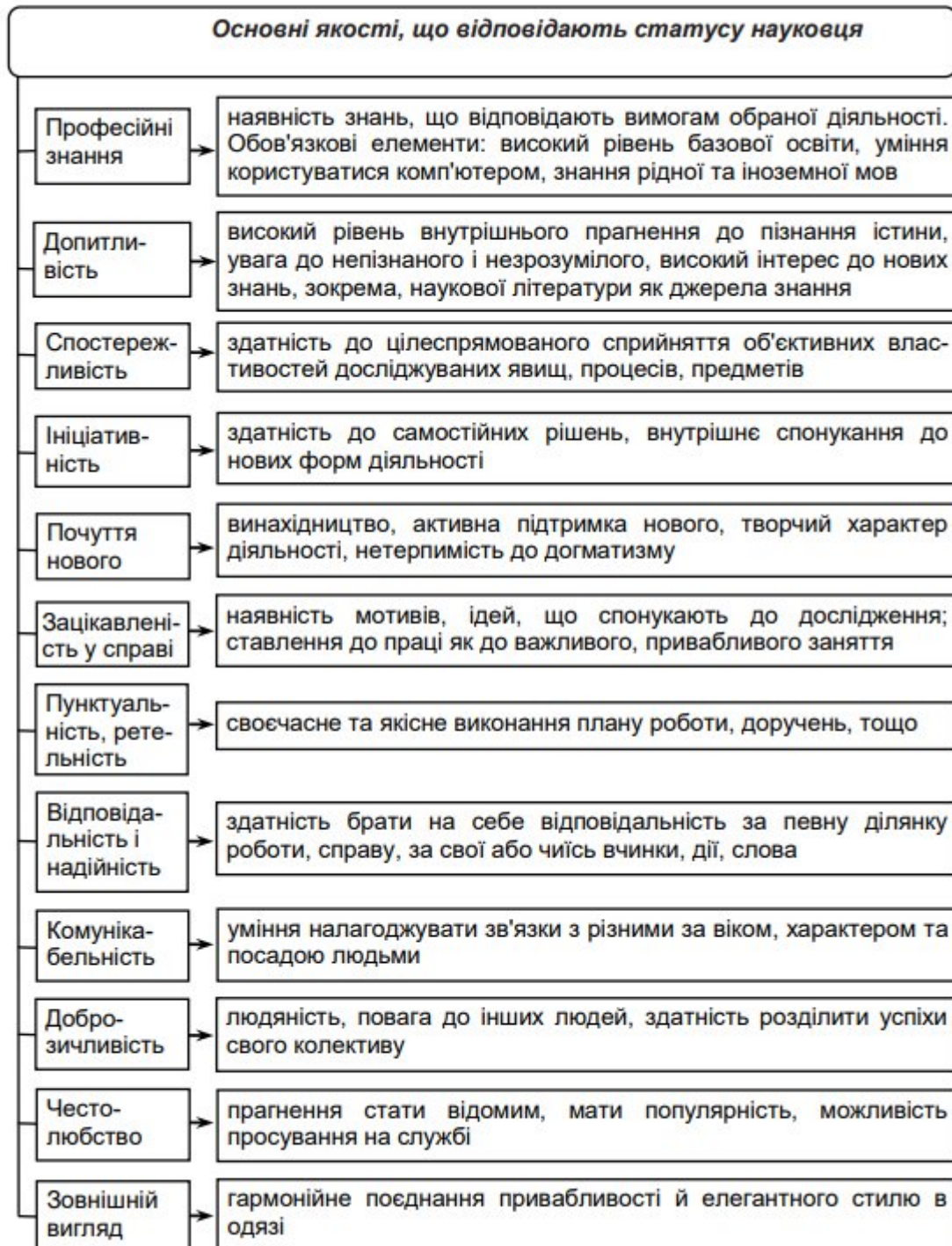
Псевдонаука (лженаука, квазінаука) – вчення, що описує реальний світ, але водночас припускається певних помилок. Псевдонаука імітує науку, але за своєю суттю наукою не є.

Паранаука – збірна назва певних теоретичних учень, які ґрунтуються на ненаукових або антинаукових постулатах. Наприклад, у теорії інформації таким постулатом може бути твердження про можливість передачі інформації між людьми без матеріального носія (телепатію).

Інженерні вчення – це вчення, що описують застосування загальновідомих, у тому числі й утилітарних, знань (техніки, матеріалів, умінь для спорудження будівель, вирощування урожаю, шиття одягу, приготування їжі тощо), які задовольняють потреби людини в існуванні. В інженерії (застосуванні інженерних вчень) виокремлюють виробничу, соціальну (гуманітарну), педагогічну, програмну, генну, мистецьку інженерію тощо. Інженерні, а також найпростіші серед них – ремісничі – вчення викладають, як правило, у формі інструктивних текстів.

Від інженерних учень потрібно відрізнити технічні науки, які спрямовані на створення принципово нових видів техніки, нових матеріалів і технологій.

Основні якості, що відповідають статусу науковця показано на рисунку 6.

Рис. 6. Основні якості, що відповідають статусу науковця (Джерело: Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)

Ознаки псевдонаукового дослідження:

1. Ігнорування чи спотворення фактів (наприклад, досліджуючи друкарні, дослідник обстежує лише ті, про які знає особисто, залишаючи поза увагою решту).

2. Відмова від перевірки теоретичних тверджень результатами спостережень на користь апеляції до «здорового глузду» чи «авторитетної думки» (наприклад, здобувач обґрунтовує свою точку зору тим, що так вважає мій керівник (консультант), так уважав такий-то класик). Звертаємо увагу здобувачів: посилання на авторитет не є науковим аргументом.

3. Використання в основі теорії постулатів, не підтверджених незалежними емпіричними дослідженнями (наприклад, у дослідженні апріорі стверджується, що в чоловічих і жіночих журналах жанри повідомлень є різними, хоча жодними емпіричними дослідженнями це не встановлено).

4. Неможливість повторення результатів дослідження (у дисертаційній роботі відсутній опис методів, методик й умов проведення дослідження).

5. Використання в науковій роботі політичних і релігійних установок, догм (наприклад: багатонаціональні авторитарні держави є значно ефективнішими, ніж мононаціональні демократичні; мова дана людині Богом тощо).

6. Логічна недоведеність отриманих результатів, тобто наявність в аргументації (доведенні чи спростуванні) логічних помилок. Наприклад, закономірність, виявлена в конкретний час і в конкретному місці, видається за таку, що має місце завжди й усюди; з кількісних даних таблиці висновки, подані після неї, не виводяться.

7. Створення штучних проблем там, де їх насправді немає, або багатопорядкове безпідставне ускладнення реально наявних проблем. Прикладом може бути ситуація, коли здобувач спершу демонструє начебто надзвичайну складність об'єкта дослідження, буквально неможливість

створення його моделі, а потім вказує, що цю надскладну задачу йому все ж вдалося вирішити. При цьому здобувач подає рішення, що насправді завжди лежало, як кажуть, на поверхні.

8. Використання «термінів» (насправді – псевдотермінів), у яких немає чітких означень або відсутні об'єкти реального світу, які б вони позначали (наприклад, термін ефір, запропонований фізиками свого часу, було визнано надуманим). Тексти, підготовані з нагромадженням великої кількості таких псевдотермінів, створених на базі латинської, грецької чи інших мов, називають ще «пташиною» мовою (у дисертації їх вводять до кількох десятків, як правило, без означень або з образними квазіозначеннями). Часто таку «пташину» мову поєднують з недоліком, вказаним у попередньому п. 7.

9. Неможливість проведення дослідів (тестів), що заперечують хибність запропонованої здобувачем теорії (критерій фальсифікованості К. Поппера). Інколи, наприклад, якусь «пташину» мова використовують тому, що таку штучну й надзвичайно заплутану мову, як правило, ніхто не розуміє. Як результат, деякі члени спецрад, соромлячись показати свою начебто «некомпетентність», вдають, що їм усе зрозуміло й приймають рішення, що дисертація виконана на належному науковому рівні.

Перелічити всі види помилок, що перетворюють дослідження в псевдонаукове, неможливо, оскільки таких помилок є безліч.

Ознаки паранаукового дослідження:

1. Описування не реального, а псевдореального, ірреального чи невизначеного світів. Частково такі описи перехрещуються з езотеричною літературою. До речі, деякі автори історико-гуманітарних дисертаційних досліджень не гребують включати в свої роботи езотеричні пасажі, в яких наукові дані подано впереміжку з релігійними положеннями.

2. Використання згаданої вище «пташиної» мови, яку начебто можуть зрозуміти лише «утаємничені» особи (членам спеціалізованих учених рад по захисту дисертацій це, зрозуміло, «не під силу»).

3. Указівка на наявність причинно-наслідкового зв'язку там, де його насправді немає. Наприклад, темою дослідження може бути щось на зразок: Залежність долі людини від дати її народження; Вплив світла Місяця на приріст вовни в овець тощо. Ще один приклад такої теми подав у гуморесці «Дзвонарі» Остап Вишня: «Вплив дубових полиць на палітурки «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, видання 1871 року».

4. Подання отриманих результатів у формі «завжди» істинних тверджень. Наприклад: усі люди, народжені під знаком Водолія, мають сангвінічний характер, хоча трапляється і багато винятків (насправді тут маємо явну логічну суперечність: якщо всі, то винятків бути не може).

5. Світоглядний характер учень. До таких учень належать, наприклад, політичні та релігійні вчення. Хоча на перший погляд це може здатися несподіваним, але до паранаук належить також і філософія, оскільки вона ґрунтується одночасно на взаємопротилежних постулатах про походження Всесвіту – ідеалістичному, матеріалістичному, дуалістичному та ін. Незважаючи на це, філософія науковою громадськістю все ж віднесена до числа традиційних наук. Частина населення всіх держав світу, в тому числі й частина науковців, сповідують цілу низку паранаук. На практиці паранаукові дослідження часто перемішуються з псевдонауковими і «йдуть» з ними нога в ногу, в парі.

Ознаки інженерного дослідження.

Різниця між інженерними вченнями і наукою полягає в тому, що наука передбачає продуктивну діяльність людини, тобто отримання таких нових істинних знань, якими людство ніколи раніше не володіло, а інженерні вчення –

репродуктивну діяльність, тобто використання тих знань, які людству вже давно відомі, але в нових, нескладних ситуаціях (наприклад, відкриття й видавання нових журналів, газет, проектування будинків, морських суден, приладів тощо за типовими проектами чи відомими технологіями). Хоча хронологічно інженерія й виникла раніше за науку, проте в наш час вони розвиваються паралельно. Відповідно, дослідник може бути одночасно і інженером, і науковцем. Одне другого зовсім не заперечує, а навпаки – суттєво допомагає.

2.3. Етапи наукових досліджень

У процесі наукового дослідження виокремлюють такі складові елементи:

- виникнення ідеї;
- формулювання теми;
- формування мети та завдань дослідження;
- висунення гіпотези;
- теоретичні дослідження;
- проведення експерименту;
- узагальнення наукових фактів і результатів;
- аналіз та оформлення наукових досліджень;
- впровадження та визначення ефективності наукових досліджень.

Але в науці недостатньо встановити будь-який науковий факт. Важливим є пояснення його з позиції науки, обґрунтування загально-пізнавального, теоретичного та практичного його значення. Накопичення наукових фактів у процесі досліджень є творчим процесом, в основі якого завжди лежить задум вченого, його ідея. Наукове пізнання – дуже трудомісткий і складний процес, який потребує постійного високого напруження, праці з натхненням. Воно потребує максимального напруження енергії людини, її

мислення і дій, інакше воно перетворюється в ремісництво і ніколи на дасть нічого суттєвого.

Наукове дослідження має **етапи**: організаційний, дослідний, узагальнення, апробація, реалізація результатів дослідження.

1. Організаційний етап. Організація наукового дослідження передбачає вивчення стану об'єкта дослідження, конкретизація місця наукової теми у науковому дослідженні; визначення об'єкта дослідження. На цьому етапі відбувається попереднє визначення теоретичної бази (теоретичні основи, що є базою для наукового дослідження, розгляд історії, оцінка сучасного стану проблеми, збір і підбір інформації про об'єкт, висування і обґрунтування гіпотез). Організаційно-методична підготовка наукового дослідження передбачає складання: програми наукового дослідження, плану дослідження теми, методики дослідження (перелік методів і прийомів, що будуть використовуватися в науковому дослідження, висування гіпотез та їх узагальнення), робочий план (складається відповідно до програми і плану наукового дослідження, вказуються календарні строки, етапи робіт тощо).

2. Дослідний етап включає в себе спостереження, обстеження, вибираються критерії оцінки, здійснюється збирання і групування інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій. Власне виконання дослідження передбачає доведення гіпотез, формулювання висновків і пропозицій, науковий експеримент, коригування попередніх результатів, оприлюднення проміжних результатів – на конференціях, у статтях, доповідях.

Емпіричний етап складається з 2-х ступенів роботи:

- перша стадія – це процес здобування, отримання фактів, бо очевидно, що для осмислювання, аналізу фактів їх потрібно передусім мати;

- друга стадія емпіричного дослідження включає в себе первинну обробку і оцінку фактів у їх взаємозв'язку, тобто:

осмислення і суворий опис здобутих фактів в термінах наукової мови; класифікацію фактів за різними підставами та виявлення основних залежностей між ними.

В ході цього етапу дослідник здійснює:

- критичну оцінку і перевірку кожного факту, очищаючи його від випадкових і несуттєвих чинників;
- опис кожного факту в певних термінах тієї науки, в рамках якої ведеться дослідження;
- відбір з усіх фактів типових, найбільш повторюваних і, які виражають основні тенденції розвитку;
- класифікацію фактів за видами досліджуваних явищ, за їх значущістю, приводить їх в систему;
- розкриває найбільш очевидні зв'язки між відібраними фактами, тобто на емпіричному рівні досліджує закономірності, які характеризують досліджувані явища.

Теоретичний етап і рівень дослідження пов'язаний з глибоким аналізом фактів, з проникненням в сутність досліджуваних явищ, з пізнанням і формулюванням в якісній та кількісній формі законів, тобто з поясненням явищ. Далі на цьому етапі здійснюється прогнозування можливих подій або змін в досліджуваних явищах, виробляються принципи дії, рекомендації щодо практичного впливу на ці явища.

Вивчати – означає:

- не просто сумлінно зображувати або просто описувати, а й дізнаватися ставлення досліджуваного до того, що відомо;
- вимірювати все, що можливо виміряти;
- визначати місце досліджуваного в системі відомого, користуючись як якісними, так і кількісними відомостями;
- знаходити закон;
- формулювати гіпотези про причинний зв'язок між досліджуваними явищами;
- перевіряти гіпотези дослідженням;
- розробляти теорію досліджуваного.

Теоретичний етап включає в себе ряд послідовних стадій роботи, на яких наукове знання набуває певних форм, існуючи і розвиваючись в них і через них.

3. Етап узагальнення, апробації та реалізації результатів дослідження складається з узагальнення результатів дослідження; апробації; реалізації результатів дослідження. Дослідна і завершальна стадія науково-дослідного процесу є взаємно обумовленим ланцюгом інтелектуальної діяльності у сфері науки. Узагальнення результатів дослідження – літературний виклад результатів дослідження у вигляді дисертації, студентської науково-дослідної роботи та інших форм подання завершеної наукової продукції. При цьому визначають призначення продукту інтелектуальної праці та напрями її використання. Якість виконаної роботи визначають апробацією. Апробація включає в себе колективне обговорення виконаного дослідження, його рецензування й експертизу, оприлюднення кінцевих результатів у спеціальних журналах, реферативних збірниках, а також у виступах дослідників з доповідями і повідомленнями на науково-практичних конференціях, симпозіумах, семінарах. Крім того, результати дослідження апробовуються зовнішнім рецензуванням, коли рецензентом виступає стороння установа, підрозділ або вчений, який не входить до штату підрозділу дослідника.

4. Реалізація результатів дослідження здійснюється дослідним упровадженням їх у практику за участю замовника теми. При цьому виявляються недоліки, що потім усуваються дослідником, оприлюднюються прикінцеві результати дослідження. Реалізація результатів дослідження завершується складанням акта впровадження за участю представників дослідника і замовника, а також здійсненням авторського нагляду за впровадженням результатів науково-технічних досліджень, захист дисертації.

Отже, процес наукового дослідження від творчого задуму до остаточного оформлення наукової праці є досить

індивідуальним. Проте в ньому можна виявити типові етапи і визначити загальні методологічні підходи його проведення, які відбивають перебіг і послідовність процесу роботи над дисертацією:

1. Вибір теми, обґрунтування її актуальності.
2. Вибір мети дисертаційного дослідження.
3. Постановка завдань дослідження.
4. Визначення об'єкта і предмета дослідження.
5. Складання плану дослідження.
6. Пошук наукової інформації з теми дослідження та її аналіз.
7. Вибір методів (методики) проведення дослідження.
8. Опис процесу дослідження.
9. Формулювання висновків і оцінка одержаних результатів.
10. Публікація і апробація результатів дослідження.
11. Написання тексту дисертації.
12. Попередній розгляд дисертації.
13. Підготовка до захисту і захист дисертації.

У процесі формулювання завдань дисертаційного дослідження доцільно користуватись таким переліком синонімів-дієслів, з яких починається визначення завдання: визначити, дослідити, вивчити, встановити, виявити, розробити, виробити, оптимізувати, з'ясувати, провести, обґрунтувати, оцінити.

Сформульоване наукове завдання або проблема досить тісно пов'язується з назвою дисертації, метою роботи і основними науковими положеннями, що захищаються в дисертації і є концентрованим вираженням наукової новизни отриманих результатів.

Актуальність теми (проблеми) та її зв'язок з планами наукових робіт установи. Тут коротко і переконливо викладається актуальність завдання чи проблеми, що вирішується, для тієї чи іншої галузі, соціальної сфери тощо.

Наводиться перелік повних назв виконаних науково-дослідних робіт з номерами їхньої державної реєстрації, в рамках яких підготовлено дисертацію. Варто відзначити рівень участі дисертанта у виконаних роботах (виконавець, відповідальний виконавець, керівник і т. ін.). Якщо виконана наукова робота була складовою частиною якоїсь державної або галузевої наукової програми, то це треба обов'язково зазначити, тобто навести шифр і назву програми.

Формулювання наукової задачі (проблеми), нове розв'язання якої одержано в дисертації. У дисертації доктора філософії формулюється наукове завдання, в докторській – наукова проблема. Формулювання наукового завдання виходить із сукупності нових наукових положень, одержаних автором у дисертації і винесених на захист. Треба завжди звертати особливу увагу на те, щоб не підмінювалися отримані в роботі нові наукові положення новими прикладними результатами. Необхідно чітко формулювати, яка наукова проблема (або завдання) вирішена, у чому саме полягає її вирішення і для чого використовується це вирішення в прикладному (практичному) плані. Це й буде тією головною формулою дисертації, за яку присуджується науковий ступінь.

Наукові положення, розроблені особисто дисертантом, та їхня новизна. Кожне одержане нове наукове положення формулюється конкретно і чітко у вигляді наукового результату, при цьому обов'язково відзначається, в чому саме є новизна порівняно з раніше відомими науковими результатами. Найчастіше трапляється така помилка у процесі формулювання наукового положення, коли щось, подане як нове, записується у вигляді анотації, тобто констатується факт, що воно є новим, а сутність новизни не розкривається. Новим науковим положенням, наприклад, може бути розкрита природа явища, закономірність, встановлена особливість, механізм, аналітична або статистична залежність, розроблена модель тощо. Новий

науковий результат є базою (основою) визначення того, чому треба вирішувати ті або ті прикладні питання саме так, а не інакше.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, які захищаються. Тут необхідно показати і переконати фахівців у тому, що сформульовані наукові положення, висновки і рекомендації достовірні, тобто є відповідними об'єктивній реальності. Необхідно довести, що всі отримані результати не помилкові і що дисертант не видає бажане за дійсне. Це означає, наприклад, що треба продемонструвати коректність використання фундаментальних наук у вирішенні прикладних проблем, показати, наскільки правильними та достатніми є дані експериментальних досліджень тощо.

Наукове та практичне значення роботи. Наукове значення роботи викладають так, щоб показати роль одержаних нових наукових положень у розвитку того чи іншого наукового напрямку або проблеми (у якісному чи кількісному плані, за повнотою та глибиною пізнання явищ, механізмів взаємодії тощо).

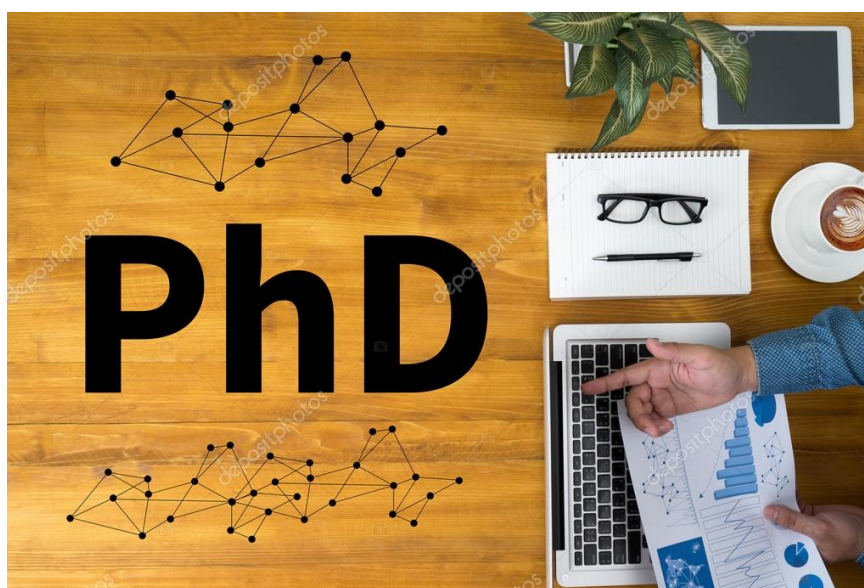
Практичне значення роботи повинно чітко і конкретно (за пунктами) відповідати на питання, що дає виконана робота для практики (нові методи, прийоми, способи, технології тощо).

Використання результатів роботи. У висновку наводяться відомості та дані щодо впровадження в галузі або в інших видах практичної людської діяльності країни наукових і прикладних результатів роботи. Відзначається, у чому і як виявилось це використання, де і коли, що при цьому отримано в технічному, економічному, соціальному або екологічному плані. Варто зазначити, що на момент захисту дисертації не обов'язково, щоб усі прикладні результати підготовленої дисертації були реалізовані на практиці. Достатність упровадження результатів роботи на момент її захисту визначає спеціалізована вчена рада, котра приймає

роботу для попереднього розгляду і вирішує питання щодо можливості її захисту. В окремих випадках спеціалізована вчена рада може прийняти роботу до захисту і без будь-якої апробації її результатів на практиці. Це стосується тих робіт, що відкривають нові перспективні напрями наукового пізнання і становлять значний теоретичний внесок у їхній розвиток.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. У чому полягає мета науки?
2. Що є предметом науки? Назвіть основні ознаки науки.
3. Назвіть функції та пізнавальні елементи науки.
4. Розкрийте класифікацію науки залежно від предметної галузі вивчення.
5. Назвіть критерії науковості, що відрізняють науку від інших форм пізнання.
6. Псевдонаука, паранаука, інженерні вчення.
7. Сформулюйте основні ознаки наукового дослідження.
8. Назвіть етапи наукового дослідження.

Тема 3. ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ. ВИБІР ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Постановка проблеми

Будь-яке педагогічне дослідження починається з визначення проблеми, яка виокремлюється для спеціального вивчення. Проблему дослідження розуміють як категорію, що означає щось невідоме педагогічній науці, що треба буде відкрити, довести.

Наукова проблема не виникає довільно, а є результатом глибокого вивчення загального стану педагогічної теорії та практики у тій і іншій галузі, ознайомлення з науковою літературою тощо.

Одним із основних критеріїв проблеми може бути наявність об'єктивно існуючих суперечностей, що можна розв'язати засобами науки. Якщо така суперечність є, – це означає, що є й проблема, яку варто дослідити.

Наприклад, як суперечності, що є нині в системі освіти, можна виокремити такі:

- суперечність між об'єктивною необхідністю підготовки висококваліфікованих фахівців і наявною практикою їх підготовки у вищій школі з використанням традиційних форм і методів навчання;

- суперечність між посиленням вимог до самостійної роботи учнів чи студентів і недостатнім рівнем їх знань і вмінь з організації самостійної пізнавальної діяльності тощо.

Отже, мова, як правило, йде про об'єктивно існуючі суперечності між:

- потребами і можливостями;
- між новими вимогами і системою, що склалася;
- між необхідністю і наявністю способів і засобів, які дають можливість реалізувати щось в нових умовах тощо.

Проблема, яка впливає з виявлених суперечностей, повинна бути актуальною, відображати те нове, що входить

або повинно ввійти в життя. Такими нині є проблеми, пов'язані з гуманізацією, фундаменталізацією, демократизацією й інформатизацією освіти, врахуванням індивідуальних особливостей і реалізацією можливостей кожного учня, реалізацією проблемного та особистісно орієнтованого чи розвивального навчання, формуванням виховного середовища в школі тощо.

Щодо формулювання суперечностей дослідження варто аргументовано виявляти суперечності в науці і уникати типових помилок під час їх формулювання:

- не може бути суперечності між чимось наявним (вимоги практики, реалізація певної методики тощо) і відсутністю чогось (наукових знань, обґрунтованої методики тощо);
- не має наукового характеру така суперечність, яка може бути вирішена організаційними чи іншими заходами;
- суперечність, яка веде до постановки проблеми, не може лежати в різних площинах (наприклад, практики чи теорії), а має існувати усередині єдиного об'єкта (наприклад, практиці навчання, виховання, у теорії педагогіки, методиці навчання).

Діалектична суперечність є ілюстрацією закону єдності і боротьби протилежностей. Суперечність має бути сутнісною, внутрішньо властивою одній і тій же реальності, єдиному предметові, явищу чи процесові, яке діалектично роздвоює його на протилежності і тільки внаслідок цього передбачає нові теоретичні побудови, висунення гіпотези, її перевірку чи спростування. У процесі такої перевірки і повинні з'явитись нові знання, які стають «третім членом» діалектичної «пари», що і розв'язує суперечність;

- дотримуватись логіки викладу, оскільки згідно з логічним законом суперечності, що заперечують одна одну не можуть співіснувати;

- у процесі формулювання доцільно дотримуватись певних схем і зважати на парні філософські категорії, а саме: причина і наслідок, сутність і явище, мета і засіб, абстрактне

і конкретне тощо. Можливі синтаксичні форми: «з одного боку (підходу, погляду), ..., з іншого боку (підходу, погляду) ...»; «незважаючи на те, що ..., однак ...», «хоча ..., але ...» та ін.

Ще одна обставина, яку обов'язково треба враховувати при визначенні проблеми, – це розуміння різниці між науковою проблемою і практичним завданням. У такій науці як педагогіка, що вивчає особливий вид практичної діяльності, дослідник йде безпосередньо або опосередковано від запитів педагогічної практики, і в результаті розв'язання будь-якої наукової проблеми сприяє поліпшенню практичної діяльності. Однак сам запит практики не є ще науковою проблемою. Він служить стимулом для пошуку наукових засобів розв'язання задачі і тому передбачає звернення до науки. До того ж практичне завдання розв'язується не лише засобами науки.

Створення нормальних фінансово-економічних і матеріально-технічних умов у школі – справа практиків: менеджерів, економістів а ін. Ніяка наука не допоможе дітям вчитися, коли вони не мають підручників, коли взимку температура в класах опускається нижче 10 °С, чи коли в них над головою тече дах. Загальні соціальні завдання в галузі освіти конкретизуються визначенням тих практичних питань, які потрібно вирішити у діяльності навчальних закладів.

Однак, далеко не всі з них складають педагогічні проблеми. Окремі практичні завдання можна розв'язати засобами інтенсифікації праці вчителів, упровадженням нових технологій, передового досвіду навчання і виховання тощо. Якщо наявних засобів недостатньо – виникає педагогічна проблема, що вимагає проведення відповідного дослідження. Його актуальність, окрім практичних потреб освіти, характеризується недостатністю тих чи інших наукових знань, на збагачення і доповнення яких спрямована така пошукова робота. Такі слова в назвах дисертацій, як «удосконалення», «підвищення рівня», «застосування»

чогось тощо, відносяться до сфери практики. Наприклад, проблема для науки полягає не в тому, щоб оптимізувати процес навчання, а в тому, щоб з'ясувати, які умови сприяють оптимізації і якими мають бути основні етапи і методи роботи, що забезпечують успіх у цій справі.

Наприклад, подолання відставання і неспішності школярів – суто практичне завдання. Але для його розв'язання може знадобитися наукове знання, причому не лише педагогічне.

Якщо відставання зумовлене особливостями психіки учня, наприклад, його темпераменту, темпу засвоєння матеріалу, властивостями характеру взагалі – тоді це завдання вивчення для психолога, який відповідним чином сформулює наукову проблему.

Якщо учень відстає в навчанні просто через невлаштованість побуту, наприклад, п'янство батьків, і це носить масовий характер – проблему вивчає соціолог.

Якщо ж учень у буквальному розумінні слова не встигає за класом і догнати інших він не може тому, що його не вчили самостійно вчитися, – тоді за справу береться дидактика.

У цьому випадку можна обрати, наприклад, одну з трьох проблем:

- виявлення і визначення умов і методів формування у школярів навчальних умінь і навичок,
- формування в них пізнавальної самостійності;
- або ж проблему опрацювання способів діагностики відставання учнів у навчанні.

Отже, проблема – це форма наукового знання (С. Гончаренко). Вона має характерні ознаки: зовнішні і внутрішні. Зовнішні – це форма запитального речення, наявність запитальної інтонації, присутність запитальних слів. Внутрішня – це наявність передумов, тобто конкретних суджень, явних або неявних, які дають інформацію про об'єкт, для пізнання якого потрібні додаткові дані.

3.2. Вибір теми дослідження

Першим етапом дослідження є вибір теми. Позитивний результат будь-якого дослідження значною мірою залежить від правильної постановки та обґрунтування проблеми самого дослідження. У той же час практика свідчить, що доволі часто зустрічаються дисертації, у яких по суті немає ніякої проблеми. Їх автори обмежуються лише переказом вже давно відомих теоретичних положень.

Вибір теми, вочевидь, є найвідповідальнішим етапом у діяльності аспіранта чи здобувача, бо він часом визначає майбутню діяльність людини на все життя і вирішальним чином зумовлює результат дисертаційного дослідження. Практика показує, що правильно обрати тему – значною мірою забезпечити успішне її виконання.

Розрізняють три різновиди тем:

- теми як результат розвитку проблем, над якими працює даний науковий колектив;
- ініціативні теми;
- замовлені теми.

Найкраще обирати теми першої групи. Ініціативні теми можуть виникати за двох взаємовиключних ситуацій: як унаслідок доброї наукової підготовки здобувача, так і недостатніх його кваліфікації і наукового кругозору.

Науковий керівник має розібратися в ситуації, за можливості підтримати ініціативу здобувача, але ця підтримка має ґрунтуватися на реальній оцінці ситуації і не може ставити під загрозу успішне виконання роботи.

Замовлені теми, як правило, пов'язані з основними планами науково-дослідних робіт у галузі. За актуальністю і економічною значущістю замовлені теми мають низку переваг перед іншими, тому насамперед їх потрібно аналізувати з позицій реальності виконання і можливості створення теоретичної бази.

Нерідко теми формулюються занадто широко і при цьому не містять наслідків серйозних роздумів з приводу обраної проблемної галузі. Наприклад, дуже поверховими виглядають теми «Естетичне (моральне, етичне, патріотичне, національне, громадянське тощо) виховання школярів». Доводиться довго переконувати авторів, що захищати дисертацію на таку загальну тему дуже важко, оскільки виникає безліч запитань: чи включає тема аналіз історії естетичного (морального тощо) виховання? Про який віковий етап розвитку дітей піде мова? Чи розглядатиметься виховання в процесі вивчення навчальних предметів або в позакласній роботі? На яких особистісних новоутвореннях акцентуватиметься увага?

Під час вибору напряму наукового дослідження здобувач має:

- ознайомитись з основними науково-дослідними роботами, що виконуються закладами вищої освіти або науковими установами;
- вивчити сучасні напрями досліджень науковців;
- ознайомитись з уже захищеними в даній галузі дисертаційними роботами;
- визначити актуальність обраної сфери дослідження та дослідити сучасні наукові розробки в даній галузі;
- вивчити наукові праці з обраного напрямку дослідження та ознайомитись з новітніми науковими результатами;
- ознайомитися з новітніми результатами досліджень в споріднених галузях науки;
- провести консультації з науковим керівником та, при необхідності, з фахівцями-науковцями щодо обраного напрямку дослідження.

Область дослідження має бути вузького плану, щоб обрану тему можна було глибоко дослідити. Назва дисертації повинна бути лаконічною, без скорочень, відповідати обраній науковій спеціальності та суті вирішеної

наукової проблеми (завдання), вказувати мету і предмет дослідження та його завершеність.

При формулюванні теми дисертаційного дослідження слід уникати висловлювань загального характеру. У назві не слід використовувати ускладнену термінологію псевдонакового характеру. Відповідно до Порядку присудження наукових ступенів (п. 9) теми дисертацій пов'язуються, як правило, з основними науково-дослідними роботами, що виконуються вищими навчальними закладами або науковими установами. Назва дисертації в процесі і по закінченню наукового дослідження може коригуватись у випадку її невідповідності меті, завданням, науковій новизні та висновкам або в разі невідповідності обраній спеціальності.

3.3. Складання плану дисертації та підбір літератури

Наукове дослідження не може здійснюватися без плану. Розрізняють робочий і розгорнутий плани дисертації. На початковому етапі написання дисертації в побудову робочого плану покладається лише гіпотеза. Проте навіть у такому вигляді він дозволить систематизувати та впорядкувати всю подальшу роботу. Робочий план передбачає перелік розміщених у логічному порядку розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів дисертації. В процесі дослідження робочий план може і повинен коригуватись. План має бути тісно взаємопов'язаний з завданнями дисертації. На подальшому етапі роботи складають розгорнутий план, який є реферативним викладом розташованих у логічному порядку питань, в межах яких буде систематизовано дослідження.

План здобувача має містити все, що можна заздалегідь передбачити, що значно підвищить результативність наукового дослідження. Крім плану роботи необхідно

сформувати графік, в якому зазначити що і в межах якого часу необхідно зробити. Графік потрібно виконувати.

Головне правило для аспіранта – чітке розуміння і бачення того, що він має намір відобразити у своїй роботі. Структурні одиниці плану і їх чисельність залежать від глибини знання проблеми дослідження.

Практика показує, що відповідне загальновідомим правилами планування прискорює бажаний результат і спрощує шлях його досягнення:

1. План-проспект – це оптимальність, конкретика, подробиця.

2. Потрібна збалансованість всіх елементів дисертації між собою.

3. Всі пункти зазначаються в логічному взаємозв'язку та послідовності між собою.

4. Для зручності сприйняття дотримується розумний розмір найменування пункту (7-10 слів).

5. Розділи, підрозділи і тема дисертації не мають бути ідентичними. Для підвищення унікальності використовується ряд синонімів.

6. Окремий параграф присвячено локальним питанням загального розділу роботи. При цьому важлива помірність і дотримання наукового стилю.

7. Дисертація повинна складатися з 2-4 розділів, як мінімум по два параграфи в кожній з них. Як правило, стандартна схема плану: 3 розділи і в кожному розділі по 3 підрозділи.

8. Складанню плану завжди повинна передувати масштабна робота з інформаційно-бібліографічними ресурсами, що дозволяє осмислити наявні напрацювання та дослідницькі напрями.

Ознайомлення з опублікованими за темою дисертації науковими працями починається відразу після розробки ідеї наукового дослідження та складання плану. Це забезпечує цілеспрямований пошук літературних джерел.

Здобувачі, як правило, ознайомлюються зі значною кількістю публікацій, з яких біля 200 входять до бібліографії дисертації. Розрізняють два види читання наукової літератури: «швидке» й «повільне». «Швидке» читання дає змогу усвідомити чи варто цю наукову працю читати. «Повільне» читання передбачає поглиблене вивчення науковій літератури.

Основними етапами, за якими доцільно здійснювати вивчення наукової літератури, є такі: «швидкий» перегляд праці; «повільне» читання наукової публікації; формування нотатків, позначок; вибіркоче читання вибраних частин наукової праці; критичне оцінювання вибраних матеріалів; записування власних думок, ідей, що виникли в результаті ознайомлення з науковою літературою; формування тексту дисертації. Для кожного розділу дисертації доцільно виокремити окрему папку з відповідною науковою літературою.

3.4. Обґрунтування актуальності дослідження

Актуальність є першим критерієм вибору теми дисертаційного дослідження. Що таке актуальність? Це поняття, яке іншими словами звучить так: «Кому це потрібно?» Залежить актуальність дослідження від того, наскільки його результати сприятимуть розв'язанню конкретних практичних завдань, або усуненню суперечностей сфери освіти.

Актуальність вказує на необхідність і своєчасність вивчення й розв'язання проблем для подальшого розвитку педагогічної теорії і практики. Охарактеризуйте суперечності, які виникають між соціальними потребами на освітні послуги і наявними засобами їх розв'язання; проаналізуйте стан розв'язання досліджуваної проблеми в педагогічній практиці; вкажіть на необхідність і своєчасність вивчення й розв'язання проблеми для подальшого розвитку теорії і практики

навчання та виховання; спрогнозуйте ефект від упровадження одержаних результатів.

Прикладне дослідження – це дослідження, результати якого адресовані виробникам і замовникам і що спрямовується потребами або бажаннями клієнтів.

Фундаментальне дослідження спрямоване на розширення теоретичного розуміння й адресоване іншим ученим.

Обґрунтування актуальності фундаментального дослідження передбачає:

- прогнозування теоретичного значення теми;
- аналіз рівня опрацювання теми в науці;
- урахування можливих впливів запланованих результатів на наявні теоретичні уявлення в даній галузі.

Обґрунтування актуальності прикладного дослідження передбачає:

- визначення прикладної потреби в опрацюванні теми;
- аналіз рівня розв'язання даного питання в педагогічній практиці;
- прогнозування освітнього ефекту від впровадження одержаних результатів.

Отже, як правильно сформулювати актуальність теми дослідження? Та чому так багато помилок у ніби то, на перший погляд, нескладній (а дехто вважає найпростішій) структурній частині досліджень? Ця структурна частина потребує дуже ретельного опису та логічності побудови.

Що ми часто спостерігаємо: спроби зробити замість актуальності короткий вступ, який дуже наближений до теми дослідження. За відсутності матеріалу описати максимально наближені до дослідження тенденції. Наприклад, в тематиці «Проблеми дистанційного навчання у ЗВО» навести 2-3 абзаци про проблеми вищої освіти, 2 абзаци про важливість інтернетизації і 1 абзац про дистанційне навчання. Однак, під час опису актуальності теми дослідження варто пам'ятати таке:

1. Актуальність теми – це не лише просто вступ до теми дослідження, який легко можна сформулювати. Це структурна частина, яка демонструє важливість дослідження в сучасних умовах, опис основних найбільш актуальних наявних проблем, та причин їх виникнення. Ще одна мета цього пункту – опис та виділення зі всієї кількості проблем однієї чи кількох найбільш нагальних, які варто досліджувати (вирішувати) у дисертації (чи статті).

2. В актуальності теми потрібно описувати тільки те, що чітко стосується теми дослідження (статті), предмету, об'єкту дослідження. Варто уникати суттєвих відхилень від теми.

3. У поданні матеріалу варто дотримуватись принципу «від загального до конкретного», від макро рівня до мікро-рівня, зберігати історичну хронологію, навіть якщо ми не використовуємо історичних дат (але хронологія є) та логічність і послідовність викладу думок.

4. Намагатися не приділяти багато уваги фактам, які є загальновідомими, достатньо коротко їх згадати, якщо це необхідно.

5. Варто уникати категоричних суджень (припущень), які ще не доведені.

6. І, наостанок, варто ретельно вибудовувати структуру та послідовність викладу матеріалу в актуальності теми дослідження.

Новизна дослідження може полягати в тому, що на його основі можуть бути встановлені нові закономірності та визначені шляхи їх застосування для конкретних практичних потреб школи або освіти в цілому. Практично будь-яка актуальна науково-дослідна тема може забезпечити виконання дисертації, все залежить від глибини і широти її розроблення, а, отже, від самого здобувача. Оцінюючи актуальність обраної теми, не можна ставити її в залежність від політичної ситуації в країні або світі. Справжня наука не терпить кон'юнктурних підходів. Політизація у недалекому

минулому призводила часом до звуження спектру напрямів наукового пошуку, вилучення з нього напрямів, які не мали з якихось міркувань підтримки правлячої партії, що було причиною необ'єктивності наукових розроблень. Актуальність – обов'язкова вимога до будь-якої дисертації. Тому цілком зрозуміло, що вступ до неї починають з обґрунтування актуальності обраної теми. Вміння обрати тему, правильно її зрозуміти й оцінити з точки зору своєчасності й соціальної значущості характеризує наукову зрілість і професійну підготовку автора дисертації.

Для висвітлення актуальності достатньо 1-2 сторінок, де висвітлюють головне – сутність проблемної ситуації. Чітко й однозначно визначити наукову проблему і, таким чином, сформулювати її суть буде неважко, якщо дисертанту вдасться показати, де пролягла межа між знанням і незнанням з предмету дослідження.

Під час обґрунтування актуальності дисертаційного дослідження важливо з самого початку з'ясувати основні суперечності чи невідповідності між досягнутим рівнем педагогічного знання і проблемами розвитку теорії і практики. Вони можуть бути зумовлені як відкриттям нових фактів і зв'язків, так і появою запитів практики, що потребують вироблення нових теоретичних знань.

Виявити суперечності, що визначають проблему дослідження, буває важче за розв'язання самої проблеми. Особливо важливими є суперечності, які виникають між наявними теоретичними положеннями і новими педагогічними фактами, які не можна пояснити з позицій традиційної парадигми. Можливі також суперечності в педагогічному процесі, шляхи подолання яких шукатимуться в процесі даного дослідження. Прикладом таких суперечностей може бути суперечність між прагненням учителя реалізувати на уроках ідеї індивідуально орієнтованого навчання і традиційними формами та методами організації навчального процесу, орієнтованими

на роботу з «середнім» учнем. Або суперечність між прагненням учителя застосовувати комп'ютерні технології навчання і традиційною побудовою навчальних програм чи підручників. Чи суперечність між застосуванням дослідницького методу і великими затратами навчального часу на його реалізацію.

Особливо часто як суперечності між педагогічною теорією і практикою помилково вказують недостатнє фінансування діяльності шкіл і незадовільне матеріальне забезпечення навчального процесу, низьку оплату учительської праці, що, зазвичай, є не суперечностями, які дослідник може долати. Відсутність у школах лабораторного обладнання, підручників, комп'ютерів чи несистематична мізерна оплата праці вчителя є не суперечністю розвитку педагогічної теорії і практики, а наслідком поганого розуміння владними структурами всіх рівнів значення освіти для розвитку держави і її процвітання.

З аналізу літератури інколи не завжди зрозуміло, який же аспект проблеми залишився недослідженим або не задовольняє дисертанта. Тому це потрібно враховувати.

3.5. Визначення мети і завдань дослідження

Мета дослідження – це запланований результат. Результат має бути конструктивним, тобто спрямованим на вироблення суспільне корисного продукту з кращими, ніж було раніше, показниками якості або процесу її досягнення.

Поставленої мети досягти треба обов'язково. І неодмінно перевірити, чи визначене чітко досягнення мети у висновках.

Мета дослідження – це комплекс результатів, що необхідно одержати в процесі дослідження. Мета дослідження вже закладена у саму назву обраної для дослідження теми. Чітке уявлення мети дослідження сприяє цілеспрямованій діяльності дослідника, активізує його творчий потенціал. Цілі наукових досліджень можуть бути

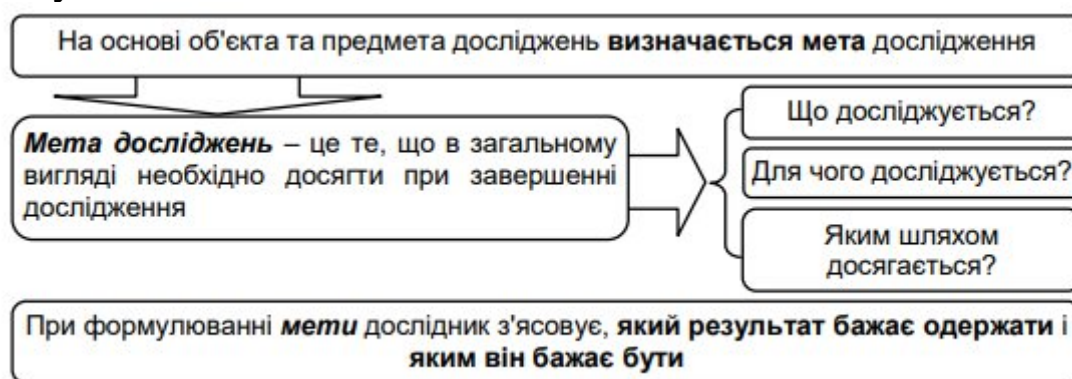
найрізноманітнішими і спрямованими на виявлення залежностей, що наявні між факторами; визначення зв'язків між певними явищами; визначення умов для усунення недоліків у процесах; розкриття можливостей удосконалення процесів; встановлення закономірностей та тенденцій розвитку тощо.

Ставлячи перед собою мету, дисертант визначає, який результат він збирається одержати в процесі дослідження, а завдання дають уявлення про те, що треба зробити, щоб досягти мети.

Мета педагогічного дослідження, як правило, передбачає підвищення ефективності процесів навчання й виховання, а в широкому розумінні – освітнього процесу в цілому. Оскільки розроблені теоретичні положення мають бути підтверджені практикою, мета завжди відображає спрямованість наукового пошуку на одержання нових знань та їх експериментальну апробацію. У меті формулюється загальний задум дослідження. Тому вона має бути сформульована лаконічно і точно.

Отже, мета педагогічного дослідження – це обґрунтоване уявлення про загальні прикінцеві або проміжні результати наукового пошуку.

Особливості визначення мети дослідження показано на рисунку 7.

Рис. 7. Формулювання мети дослідження (Джерело: Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. *Методологія та організація наукових досліджень*)